

Yahudi Holokostu ile Ermeni Tehcirinin Mukayesesi

Yücel Güçlü*

Giriş

Ermenistan, Ermeni diasporası ve bunların Batılı yandaşlarının Yahudi Holokostu ile Ermeni tehcirinin aynılığını ileri sürerek bu iddialarının propagandasını çeşitli zeminlerde ve vesilelerle en geniş ve gürültülü şekilde yaptıkları uzunca süredir gözlenmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinin 10 Ekim 2007 tarihli oturumunda 106 sayılı Ermeni soykırım tasarısı görüşülürken söz alan Brad Sherman, Christopher Smith, Donald Payne ve Edward Royce adlı Ermeni yanlısı üyeler, Holokost ile tehcirin birbirine benzediğini ve Nazi lideri Adolf Hitler'in 1942-1945 arasında Yahudileri imha ederken 1915-1918 dönemi Osmanlı yönetiminin Ermeni uygulamalarından esinlendiğini beyan etmişlerdir.¹

İkinci Dünya Savaşı sırasında sistematik bir yoketme politikasına tabi tutulan Yahudilerle Ermeniler terazinin aynı kefesine konularak 22 Ağustos 1939 tarihinde Bavarya Alplerindeki Obersalzberg'de Polonya'nın

işgali emrini verirken Hitler'in "Türkiye'de katledilen Ermenilerden şimdi kim hala bahsediyor?" demiş olduğu ileri sürülmektedir. Ermeniler ve Ermeni yanlısı çevreler "Holokost eşittir tehcir" şeklindeki iddialarını kanıtlayabilmek için en çok bu cümleyi kullanmaktadırlar. Amerikan Kongresinde 24 Nisan Ermeni günü münasebetiyle kimi temsilci ve senatörün yaptıkları konuşmalarda hep bu cümle sarfedilmektedir.² Ancak yapılan araştırmalar sonunda Hitler'e izafe edilen cümlenin adigeçence hiç bir zaman kullanılmadığı ve Obersalzberg toplantısı tutanağı üzerinde tahrifat yapılarak bu cümlenin sonradan eklendiği ortaya çıkmıştır. Nitekim bu sözleri ihtiva eden bir belge Başsavcılıkca Nüremberg'teki Alman Savaş Suçlularının Yargılanması İçin Uluslararası Askeri Mahkemeye ibraz edilmemiştir. Buna rağmen anılan iddialar başka ülkelerde de Ermeniler ve işbirlikçilerince her ortam ve fırsatta sık sık dile getirilmekte olup bunlar dünya medyası ve uluslararası bilim camiasında makes bulunmaktadır.³

Holokost ve tehcir birbiriyle kıyaslanamayacak derecede iki ayrı olay olup nitelik, amaç, kapsam ve tür itibarıyla farklıdırlar. ABD'den Bernard Lewis, Stanford Shaw, Guenter Lewy, Edward Erickson, Justin McCarthy, Norman Itzkowitz, Brian Williams, David Fromkin, Avigdor Levy, Michael Gunter, Pierre Oberling, Roderick Davison, Michael Radu, Michael Meeker ve Stephen Pope, İngiltere'den Norman Stone, Andrew Mango, Malcolm Yapp, Hew Strachan, Gwynne Dyer ve Elizabeth-Anne Wheal, Fransa'dan Gilles Veinstein, Philippe Fargu-

(* Dr., *Tarihçi*.)

- (1) Congressional Transcripts, Congressional Hearings, 10 October 2007. House Foreign Affairs Committee Holds Markup of House Resolution 106 on United States Foreign Policy and the Armenian Genocide.
- (2) Kevoork Bardakjian, *Hitler and the Armenian Genocide* (Cambridge, Massachusetts: The Zoryan Institute, 1985); Vahakn Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (New York: Berghahn Books, Sixth Edition, 2003), pp. 394-419.
- (3) Yücel Güçlü, *The Holocaust and the Armenian Case in Comparative Perspective* (Lanham, Maryland: University Press of America, 2012), pp. 113-122; Heath Lowry, "The United States Congress and Adolf Hitler on the Armenians," *Political Communication and Persuasion*, Vol. 3, No. 2 (April 1985), pp. 111-140.

es ve Youssef Courbage, Almanya'dan Eberhard Jäckel, İtalya'dan Stefano Trinchese ve Augusto Sinagra, Hollanda'dan Arend Jan Boekestijn, İsveç'ten Bertil Dunér, Avustralya'dan Jeremy Salt, İsrail'den Yitzchak Kerem bu görüşü destekleyen Batılı tarihçiler arasındadır.

Keza Holokost ile tehcir arasında aynıyet rabitası kurma çabaları Yahudi araştırmaları bilginlerince çoğu kere eleştiri konusu yapılmaktadır. Bu bilim adamlarının önemli bir kısmı Holokostu başlı başına misli görülmemiş bir olay olarak nitelemekte ve diğer soykırım veya savaş facialarıyla kıyaslamayı reddetmektedir. Örneğin, Boston Üniversitesinde Yahudi Tarihi ve Dini Profesörü ve Elie Wiesel Yahudi Araştırmaları Merkezi Direktörü Steven Katz, Holokost'u insanlık tarihinde emsalsiz bir olay olarak tasnif etmekte ve tehcirle arasında bir paralellik bulunmadığı görüşünü savunmaktadır. Katz, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşında Türklere karşı siyasi ve askeri tehdit unsuru teşkil ettiğini; Osmanlı hükümetinin Ermenilere sırf Ermeni oldukları için veya "Ermeniliğin" etnografik özelliklerinden dolayı karşı çıkmadığını, doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusunu milletin kaderi ve devletin bütünlüğüne kastettiği için sevkıyata tabi tuttuğunu ifade etmektedir. Adıgeçen, bunun Nazilerin Yahudileri toptan yoketme tasavvur ve programıyla benzerliği olmadığına işaret etmektedir.⁴ Tehcirin Nazilerin 'Nihai Çözüm'ü için örnek teşkil etmediği fikrini benimseyenler arasında Alice ve Roy Eckardt, Lucy Dawidowicz, Philip Rutherford ve Hannah Arendt gibi Yahudi felsefe ve ilahiyat dallarında seçkin otoriteler de bulunmaktadır.⁵

Soykırım Fiili ve Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı

Soykırım uluslararası ceza hukukunda bir terim olup tanımı 9 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesinde yapılmıştır.

Şimdiye kadar 194 ülkenin katıldığı bu sözleşmeye Türkiye (31 Temmuz 1950) ve Ermenistan (23 Haziran 1993) da taraf-tır. Gerek Türkiye gerek Ermenistan sözleşme metnine ve onay belgelerine herhangi bir ihtirazi kayıt koymamışlardır. Ellinci yılını doldurması münasebetiyle 1998'te düzenlenen Birleşmiş Milletler konferansında sözleşme metninde tadilat yapılmasına dair taraf ülkelerce hiç bir teklifte bulunulmamıştır. Sözleşmenin 2. maddesi soykırım suçunun esasını "bir milli, etnik, dini veya ırki grubun tamamen veya kısmen bizatihi imhası için niyet taşınmasına" bağlamaktadır. Niyet saiki olmadan soykırım fiilinin mevcudiyetinden söz edilememektedir. Eski Yugoslavya'da ve Rwanda'da uluslararası insani hukukun ihlallerini yargılamak amacıyla Birleşmiş Milletlerce kurulan iki ad hoc mahkeme soykırım suçunun teşkilinde niyet kavramının oynadığı ana role işaret etmiştir. 1948 Sözleşmesinin aradığı niyet şartı 1 Temmuz 2002'de faaliyete geçen Uluslararası Ceza Mahkemesinin Roma Statüsü'nün 30. maddesinde de bir kere daha teyit edilmiştir. Bu kesin tanımlamadan hareketle Ermeni sevkıyatı soykırım kapsamına girmemektedir.

Türkiye, diğer pek çok ülke gibi, soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması için Ceza Yasasına yeni maddeler eklemiştir.

- (4) Steven Katz, *The Holocaust in Historical Context*, Vol. 1: *The Holocaust and Mass Death before the Modern Age*, (New York and Oxford: Oxford University Press, 1994), pp. 22, 24, 28; idem, "The Uniqueness of the Holocaust: The Historical Dimension," in Alan Rosenbaum, ed., *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1996), pp. 19-38; idem, *Post-Holocaust Dialogues: Critical Studies in Modern Jewish Thought* (New York and London: New York University Press, 1983), pp. 302-303; idem, "The Unique Intentionality of the Holocaust," *Modern Judaism*, Vol. 1, No. 2 (September 1981), pp. 173-174.
- (5) Alice Eckardt and Roy Eckardt, *Long Night's Journey Into Day: A Revised Retrospective on the Holocaust* (Detroit, Michigan: Wayne State University Press, 1988), p. 55; Roy Eckardt, "Is the Holocaust Unique?" *Worldview*, Vol. 17, No. 9 (September 1974), pp. 31-36; Roy Eckardt and Alice Eckardt, "The Holocaust and the Enigma of Uniqueness: A Philosophical Effort at Practical Clarification," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 450 (July 1980), pp. 165-178; Lucy Dawidowicz, *The War Against the Jews 1933-1945* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1975), pp. xvi-xvii; idem, *The Holocaust and the Historians* (Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 1981), p. 20; Philip Rutherford, *Prelude to the Final Solution: The Nazi Program for Deporting Ethnic Poles, 1931-1941* (Lawrence, Kansas: University Press of Kansas, 2007), p. 10; Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (New York: The Viking Press, rev. and enlarged ed., 1975), p. 265.

1948 Sözleşmesinin 2. ve 3. maddeleri Türk Ceza Yasasına aynen dahil edilmiştir. Sözleşmedeki soykırım tanımı Türkçe yasa metninde tekrarlanmış ve katiyet kesbetmiştir.

Holokost'un soykırım fiilini teşkil ettiği Nuremberg'teki Alman Savaş Suçlularının Yargılanması İçin Uluslararası Askeri Mahkemece 1945-1946'da açıkça ve hiçbir tereddüte mahal vermeyecek şekilde kanıtlanmış ve suç failleri tecziye edilmişken tehcir hakkında böyle bir durum sözkonusu değildir.⁶ Herhangi bir uluslararası yetkili mahkemece 1915 Ermeni olaylarıyla ilgili soykırım hükmü verilmemiştir. Ermeniler soykırım iddialarını Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanına getirmeye bir türlü cesaret edememektedir. Bu yüzden ki çabalarını daha ziyade üçüncü ülke parlamentolarından Türkiye aleyhinde soykırım kararları çıkartmaya teksif etmektedirler.⁷

Malta Tutukluları

İngiliz hükümeti 1919-1921'de savaş suçları ve Ermenilere kötü muamele isnadıyla Malta'ya sürdüğü, aralarında sadrazamlar, nazırlar, ordu komutanları ve valiler bulunan, 144 Osmanlı devlet adamı ve yöneticisi hakkında Osmanlı, İngiliz, Fransız ve Amerikan arşivlerinde bütün çabalarına rağmen kitlevi cinayet ve benzer suçlarla ilgili herhangi bir kanıt bulamamıştır. İngiliz makamları, Osmanlı arşivlerinde taramalar yapması için İstanbul'daki Başkomiserlik tercümanı Andrew Ryan'ın nezaretinde Haig Khazarian adlı bir Ermeniye görevlendirmelerine rağmen görmek istedikleri belgeleri bir türlü bulamamışlardır. Vaki soruşturma sonucunda Londra'daki İngiliz Kraliyet Başsavcılığı takipsizlik kararı alıp tutukluları bir mahkeme önüne çıkaramadan serbest bırakmak mecburiyetinde kalmıştır.⁸ Malta sürgünleri ve dolayısıyla Türk millet daha o zaman temize çıkmıştır. Buna mukabil, Almanya, Rusya ve bir çok Doğu Avrupa ülkesinin arşivleri Yahudi soykırımını belgeleyen milyonlarca aksi cerhedilemeyecek kayıtla doludur.⁹

Osmanlı Millet Sistemi

Nazi rejimi Aryan üstünlüğüne dayanan ve Yahudilerle diğer bazı etnik grupları dışlayan ırkçı bir ideolojiyle yönetilirken Osmanlı İmparatorluğunda dini cemaatlerin hukuki ve kültürel özerkliklerini esas alan bir idari sistem cari idi. Osmanlı millet sisteminde farklılıkların korunması temel ilke olmuştur. Gayrimüslimler özellikle din, eğitim ve aile hukukunu ilgilendiren konularda doğum, evlenme, boşanma, vasiyet ve miras gibi meselelerini kendi kurumları içinde çözebilmek ve düzenleyebilmek hakkına sahiptiler. Böyle olmakla birlikte, kendi kurumlarında çözebilecekleri pek çok meselede bile Müslüman adli mercileri olan şer'iyye mahkemelerini tercih ettikleri görülmüştür. Gayrimüslimler isterlerse imparatorlukta en yüksek karar organı olan Divanı Hümayun'a da şikayetlerini iletebilirler ve konu hakkında Şeyhülislam'dan fetva isteyebilirlerdi. Gayrimüslimlerin en geniş anlamda can güvenliği vardı. Müslüman veya gayrimüslim, her kim olursa olsun, canına kastedilen kişi hiç bir baskı görmeden şer'iyye mahkemesine gidebilir ve hakkını arayabilirdi. Vaki şikayetlerde suçu sabit görülen müslüman veya gayrimüslim mutlaka cezasını çeker ve

(6) *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal Nuremberg 14 November 1945-1 October 1946*, 42 Vols., (Nuremberg: International Military Tribunal, 1947; reprint, Buffalo, New York: William Hein, 1995); Office of United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, *Nazi Conspiracy and Aggression*, 8 Vols., (Washington, D. C. : United States Government Printing Office, 1946).

(7) Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies in Cilicia 1914-1923* (Salt Lake City, Utah: University of Utah Press, 2010), pp. 198-199.

(8) Foreign Office Papers, National Archives, Kew/London (bundan böyle FO denecektir) 371/6500. E 3352/132/44. Evidence Against Turks Detained at Malta. FO to Sir Auckland Geddes (Washington), 31 March 1921; FO 371/6504. E 8519/132/44. Evidence against Turks Accused of Massacres. Sir Auckland Geddes (Washington) to FO, 13 July 1921; FO 371/6504. E 8745/132/44. Prosecution of Turks Detained at Malta. Raymond Wybrow Woods (Procurator General's Department) to FO, 29 July 1921; FO 371/6504. E 9779/1/44. Prosecution of Turks Detained at Malta. Sir Lindsey Smith (Supreme Court) to British High Commission (Istanbul), 24 August 1921; FO 371/6504. E 9779/1/44. Prosecution of Turks Detained at Malta. Sir Horace Rumbold (Istanbul) to FO, 30 August 1921.

(9) Rus arşivleri ve Yahudiler için bakınız, Patricia Kennedy Grimsted, ed., *Archives of Russia: A Directory and Bibliographic Guide to Holdings in Moscow and St. Petersburg* (New York and London: M. E. Sharpe, 2000); idem, *Handbook for Archival Research in the USSR* (Washington, D. C. : Kennan Institute for Advanced Russian Studies, 1989); idem, "Increasing Reference Access to Post-1991 Russian Archives," *Slavic Review*, Vol. 56, No. 4 (Winter 1997), pp. 718-756.

zarar gören de hakkını alırdı. Osmanlı devlet adamları ve yetkilileri dini ve ırki farklılıklar karşısında hoşgörülü olmuşlardır. Osmanlı ricalinin ifadelerinde hiçbir zaman Ermeni aleyhtarlığı görülmemiştir. Memaliki Osmanîye’de antisemitizm gibi herhangi bir tarihi nefret ideolojisi rağbet görmemiş; Nazi doktrini ve öğretilerindeki Yahudi aleyhtarlığına benzer hiçbir Ermeni aleyhtarı ideoloji vücut bulmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Ermenileri, Nazi Almanyasındaki Yahudilerin durumlarının aksine, hiçbir surette dini ve ırki tefriğe uğramamışlardır.¹⁰

Hitler başta, sayısız Alman yazar koyu bir Yahudi düşmanlığını dile getirmiştir. Genelde Batı Avrupa, özelde Almanya’da veba gibi epidemiler, sel ve deprem gibi doğal afetler ve savaşlarda yenilgilerden sonra toplumların içindeki Yahudilere saldırılıp malları yağmalanmıştır. Hıristiyan toplumlar başlarına gelen felaketlerden Yahudileri sorumlu tutmuşlardır. Yahudileri, Tanrı sayılan İsa’nın öldürülmesi nedeniyle, tanrı-katili olarak suçlamışlardır. Bu nedenle onları ‘deccal’ olarak görmüşlerdir. Antisemitizmin bir çok yönünü açıkça gösteren binlerce belge ve yayın mevcuttur. Akılcı olmaları beklenen Rönesans yazarları içinde bile Yahudi düşmanları vardır. Aydınlanma Çağında romantik yazarlar arasında antisemitizme sıkça rastlanır. Yirminci yüzyılın en büyük filozoflarından Martin Heidegger’in bile antisemit olduğu bilinir. Buna mukabil, Osmanlı devletinde böyle bir Ermeni aleyhtarlığı hiç olmamıştır. Ermenileri aşağılayan, insanaltı ırk olduklarını ileri süren bir biyolojik akım ve bunun tamamlayıcısı sosyal Darwinizm bulunmamıştır. İslam’da Hıristiyanlar ehli kitap sayıldığından Hıristiyanların Yahudilere yönelttikleri suçların benzeri Müslümanlarca Hıristiyanlara karşı hiç yapılmamıştır. Doğa ve insan kaynaklı felaketlerde Ermeniler ve diğer Hıristiyan gruplar günah keçisi olarak hiç kullanılmamışlardır. Tersine, Ermeniler millet sadıka olarak nitelendirilmişlerdir.¹¹

Ermeni Ayaklanmaları

Yahudiler Holokost dönemi denilen 1933-1945’te Almanya’ya başkaldırmamış, Almanya’nın savaştaki düşmanlarıyla işbirliği yapmamış, bağımsızlık için mücadele etmemiş, teröre başvurmamış, toprak istememiş, Alman ordularını arkadan vurup lojistik yollarını kesmemiş, çetelerle Alman sivillerini katletmemiş ve Alman devleti ve toplumu için hiçbir zaman tehdit niteliği taşımamıştır. Alman toplumuna tümüyle entegre olmuş, kırk Nobel ödülünün onbirini kazanmış, barışçı, uygar ve başarılı bir grup, başka hiç bir sebep yokken, sadece grup olması sebebiyle, önceden planlanarak, büyük bir örgütlenme sonucu sistematik ve kitlevi şekilde yok edilmiştir. Ermeniler ise 1894-1896, 1909 ve 1914-1922’de Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’ye başkaldırmış, Rusya, İngiltere ve Fransa ile savaşta işbirliği yapmış, Osmanlı ve Türk ordularını arkadan vurmuş ve Osmanlı ve Türk toplumu için risk niteliği taşımıştır.¹²

Ermenilerin Osmanlı Hiyerarşisindeki Yeri

Nazilerin Yahudileri ülkenin siyasi organları ve idari kademelerinden uzak tutmalarına rağmen Osmanlı hükümeti Ermeni yurttaşlarını her türlü makama getirmekte bir beis görmemiştir. Ermeniler Osmanlı İmparatorluğunda mebus, nazır, nezaret müsteşarı, Şurayı Devlet azası, vali, belediye reisi, sefir, konsolos, hakim, hukuk müşaviri, müfettiş gibi mevkilere rahatlıkla yükselmişlerdir. Ermeniler Osmanlı İmparatorluğunun beyinleri arasındaydılar. Ülkenin büyük mali kurum-

(10) İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), ss. 135-157; Alexander Powell, *The Struggle for Power in Moslem Asia* (New York and London: The Century Company, 1923), pp. 118-119; Emil Lengyel, *Turkey* (New York: H. Wolff, 1941), p. 187; Avedis Sanjian, *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1965), pp. 30-31, 40-43; Dominic Lieven, *The Russian Empire and Its Rivals* (London: John Murray Publishers Ltd., 2000), p. 151.

(11) Gündüz Aktan, “Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi,” *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001 Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, 2001), s. 404.

(12) Güçlü, *The Holocaust and the Armenian Case in Comparative Perspective*, pp. 103-104.

larını yönetmişler; bilim, sanat ve edebiyatta temayüz etmişlerdir. Ticaret ve sanayinin geniş kısmını ellerinde tutmuşlardır.¹³ Buna mukabil, Nazi Almanyasındaki Yahudiler gibi bazı mesleklerden ihraç edilmemişler, en müreffeh zümreyi oluşturdukları halde hasetten pogromlara maruz bırakılmamışlardır.

Memaliki Osmaniye’de ilk Hıristiyan nazırlar ve yüksek rütbeli hükümet ricali Ermeniler arasından çıkmıştır. Kriton Agaton Babialı’de nazırlık mertebesine yükselen ilk gayrimüslim olmuştur. Adıgeçen, 1868’te Nafia Nazırı olmuştur. Rumeli demiryolu inşaatını başarıyla denetleyen Garabed Artin Davud Paşa daha sonra aynı makama getirilmiştir. Ohannes Çamiç 1877’de Ticaret ve Ziraat Nazırı olmuştur. 1876 Osmanlı Kanuni Esasi’sinin kaleme alınmasında Nafia Nezareti Müsteşarı Krikor Odyan nafiz rol oynamıştır.

Kasım-Aralık 1908 genel seçimlerinde Osmanlı Meclisi Mebusanına ondört Ermeni üye seçilmiş olup bu sayı İmparatorluğun son yıllarına kadar hemen aynı kalmıştır. Bu Ermeniler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti (ITC) mensupları da vardır. İkinci Meşrutiyet döneminde otuzdokuz üyeli Meclisi Ayanda üç Ermeni yer almıştır.¹⁴ 1868’den sonra hemen her Osmanlı Kabinesinde bir Ermeni nazır bulunmuştur. 1908-1916’da Meclisi Ayan azası olan Gabriel Noradunkyan Balkan Savaşlarının vuku bulduğu kritik 1912-1913 yıllarında Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Kamil Paşa kabinelerinde Hariciye Nazırlığı yapmıştır. Noradunkyan Kanuni Esasi’nin ilanını müteakip Osmanlı siyaset ve hükümetinde önemli roller oynamıştır. 1908-1909 yıllarında Ticaret ve Nafia Nazırlığında bulunmuştur. Daha öce yirmibeş yıl Babialı’nın Baş Hukuk Müşavirliği görevini üstlenmiştir. Osmanlı hükümetince 21 Ocak 1909’da Lahey’deki Hakem Mahkemesinin azalığına atanmıştır. 23 Ocak 1913’teki Babialı Baskınından sonra Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın kendisini tekrar Hariciye Nazırlığına getirmek istemesine rağmen, No-

radunkyan’ın makamdan affını rica ettiği bilinmektedir.¹⁵

Bedros Hallaçyan 1909-1910 ve 1911 yıllarında iki defa Ticaret ve Nafia Nazırlığına getirilmiş, ayrıca dönemin en yüksek siyasi karar mercii olan İTC Merkeziumumi azalığını Birinci Dünya Savaşı öncesinde üstlenmiştir. Krikor Sinapyan 4 Ekim 1911’de kabineye Ziraat, Medain ve Ormancılık Nazırı olarak girmiştir. Adıgeçen, bir yıl sonra Nafia Nazırı olarak hükümette devam etmiştir. Stambulyan 6 Temmuz 1911’de Posta ve Telgraf Nazırlığına atanmıştır. 29 Ekim 1914’te Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına girdiğinde Posta ve Telgraf Nazırı Ermeni Oskan Mardikyan idi. Mondros Mütarekesinden sonra Sadrazam Ahmed İzzet Paşa’nın 14 Ekim 1918’te kurduğu kabinede kendisini aynı Nazırlığa getirmek istemesine rağmen, Mardikyan makamdan affını rica etmiştir. Bu durumda, Vahakn Dadrian, Richard Hovannisian, Peter Balakian, Raymond Kévorkian ve diğer bazı Ermeni yazarların ITC’yi Nazi Partisine, Sadrazam Talat Paşa’yı da Hitler’e benzetme çabaları sadece abestir.

1821’deki Yunan ayaklanmasını müteakip Ermenilerin devlet bürokrasisindeki yerleri genel nüfustaki oranlarına göre çok artmıştır. 1897 itibariyle Hariciye Nezareti personelinin üçtebiri Ermenilerden meydana geliyordu. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Hariciye Nezareti Müsteşarlığı uzun süre Artin Paşa ve Ohannes Kuyumcuyan gibi Ermenilerce üstlenilmiştir. Kuyumcuyan daha önce bir çok önemli dış görevlerde bulunmuş olup bu me-

(13) Yervant Gomitaz Çarkçıyan, *Türk Devlet Hizmetinde Ermeniler 1453-1953* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2006); Kevork Pamukçıyan, *Ermeni Kaynaklarından Taribe Katkılar*, Cilt 4: *Biyografileriyle Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003).

(14) Feroz Ahmad ve Dankwart Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918,” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, No. 4-5 (1976); Recep Karacakaya, “Meclisi-Mebusan Seçimleri ve Ermeniler 1908-1914,” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, No. 3 (2003).

(15) *Türk Parlamento Tarihi*, Cilt 1: *Birinci ve İkinci Meşrutiyet*, (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi Müdürlüğü, 1997), ss. 284, 287, 290, 292, 309; Aykut Kansu, *Politics in Post-Revolutionary Turkey 1908-1913* (Leiden: E. J. Brill, 2000), pp. 56, 87, 130, 136, 153, 210, 396, 437; Naim Turfan, *Rise of the Young Turks: Politics, the Military, and Ottoman Collapse* (London and New York: I. B. Tauris Publishers, 2000), pp. 202-203, 205, 207-208, 309.

yanda on yıl Roma Büyükelçiliği Müsteşarlığı yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Hariciye Nezareti Hukuk Müşaviri Hrant Abro adlı bir Ermeni idi. Adıgeçen, 3 Mart 1918'de Ruslarla imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile ilgili müzakereler sırasında Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey ve Sadrazam Talat Paşa'nın en yakın mesai arkadaşlarından biri olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra da Ermeniler Türkiye Büyük Millet Meclisinde yer almışlar ve Berç Keresticiyan Türker, Zakar Tarver, Mıgırdıç Şellefyan ve Berç Sahak Turan gibi milletvekilliği ve senatörlük yapmışlardır. Hermine Agavni Kalustyan 1961'de Kurucu Meclis'te görevlendirilmiştir. Son olarak, Ermeni gazeteci Etyen Mahçubyan 25 Ekim 2014 tarihinde Başbakanlık Başdanışmanlığına atanmıştır.

Nazi Almanyasında Irk Ayrımı ve Yahudilerin İmhası

6

Nazi Almanyasında ise Yahudiler, yüksek mevki ve makamlara getirilmek ve hükümet üyesi ve devlet yetkilisi olmak bir yana, 1933 Nuremberg Yasalarıyla devlet memuriyetinden tard edilmişlerdir. Aynı yasalarla Yahudilerin barolara kabul edilmeyecekleri, bunların seçme ve seçilme hakkını haiz olmayacakları, serbestçe konuşamayacakları, kamu kurumlarında hekimlik ve dış tabipliği yapamayacakları, üniversitelerde öğretim üyesi olamayacakları, yazarlık yapamayacakları ve Aryan ırkı mensubu dinleyiciler huzurunda artistlik, aktörlük ve müzisyenlik yapamayacakları hükme bağlanmıştır. Yahudiler böylece Alman toplumundan tamamen tecrit edilmiş olup normal insan ihtiyaçlarının karşılanamadığı gettolarda yaşamaya zorlanmışlardır.

Yahudi soykırımı ırkçı metafizik ve ideolojik güdüler sonucu yapılmıştır. Tehcir ise Ermenilerin savaş sırasında ayaklanıp düşman kuvvetleriyle işbirliği halinde Osmanlı ordularını arkadan vurmaları ve sivil halkı katletmeleri sonucu alınan zorunlu askeri

tedbirler manzumesidir. Tehcirin askeri zaruretlere binaen yapıldığını ifade eden Alman askeri yetkilileri arasında Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğunda görevli Beşinci Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Orgeneral Otto Liman von Sanders, Erkanıharbi Umumiye Reisi Orgeneral Friedrich Bronsart von Schellendorf, Üçüncü Ordu Erkanıharp Reisi Yarbay Felix Guse, Erkanıharbi Umumiye Riyasetinde Harekat Şubesi Müdürü Yarbay Otto von Feldman, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği Deniz Ataşesi Yarbay Hans von Humann da bulunmaktadır.¹⁶

Tehcirden Koruma

Nazi hükümeti Yahudileri yok eden bilinçli, planlı, eşgüdümlü ve sistematik bir imha kampanyasına girişmiştir. Osmanlı yönetimi Ermenileri yurdun güney yörelerine naklederken bu kişilerin hayatlarına kasdetmemiş, tam tersi kabileler için koruyucu tedbirler almıştır. 27 Mayıs 1915 tarihli Vakti Seferde İcraatı Hükümete Karşı Gelenler İçin Ciheti Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanunu Muvakkat metninde Ermenilerin sevk sırasında istirahatları ve can ve mal güvenliklerinin sağlanması, göç tahsisatından gıdalarının tedarik edilmesi, iskan için gerekli arazi tahsisi, ihtiyaç sahiplerine hükümetçe konut inşası, çiftçilere tohumluk ve alet-edavat dağıtılması, geride bıraktıkları değerlerin bedellerinin kendilerine ödenmesi, terk ettikleri gayrimenkullere başkalarının yerleştirilmesi halinde bunların değerlerinin tespit edilerek sahiplerine verilmesi gibi hususlar yer almaktadır. Ayrıca, 10 Haziran 1915 tarihinde yayınlanan talimatname ile de tehci-re tabi tutulan Ermenilerin malları koruma altına alınmıştır. Gittikleri yerlere yerleşmelerini kolaylaştırmak için de nakdi ve aynı yardımda bulunulmuştur.¹⁷

(16) Isabel Hull, *Absolute Destruction: Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany* (Ithaca, New York and London: Cornell University Press, 2005), pp. 274-278.

(17) Güçlü, *Armenians and the Allies in Cilicia 1914-1923*, pp. 78-80.

Sevk ve iskan sırasında yol şartları, iklim, güvenlik, lojistik ve barınma gibi ihtiyaçların en kolay şekilde sağlanması amacıyla bazı güzergahlar tespit edilmiştir. Kafiler için Konya, Halep, Diyarbakir ve Cizre’de ana toplama merkezleri kurulmuştur. Ayrıca, Afyon, Konya Ereğli, Harput, Malatya ve İzmit gibi bazı ara duraklar ve bekleme mahalleri teşkil edilmiştir. Bu bekleme yerlerinde ambarlar, hastahaneler ve aşevleri inşa edilmek suretiyle yolculuk için uygun şartlar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yerlerin en bariz özellikleri güzergah üzerinde önemli kavşaklar olması ve demiryolları hattı üzerinde ve yakınında bulunmalarıdır. Nitekim göç ettirilen Ermeniler için devlet, demiryolu, kara yolu ve su yollarını birlikte kullanmıştır. Bu şekilde tehcirin en kısa zamanda sonuçlandırılması amaçlanmış ve Haziran 1915-Şubat 1916 içerisinde 500.000 civarında Ermeni yer değiştirilerek plan başarılı şekilde uygulanmıştır. Nakil sırasında ve iskan mahallerinde vuku bulan Ermeni telefati İstanbul’daki merkezi hükümetin icraatından değil, eşkiya ve mahalli aşiretlerin saldırıları ile hastalık ve açlık gibi etkenlerden kaynaklanmıştır.¹⁸

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivindeki binlerce belge Babıalî’nin Ermenileri imha diye bir niyeti olmadığını açıkça göstermektedir. Osmanlı hükümeti soykırıma benzer bir olayı hiç bir zaman düşünmemiş, istememiş, örgütlememiş ve uygulamamıştır. Aynı mülahazalar, asla arızı olmayan planlı ve kasıtlı hareketlerle yapılan Holokost için ileri sürülemez. Holokost, faillerinin niyetlerinin ve amaçlarının tamamen bilindiği bir soykırım vakasıdır. Nazi boğazlamasının kayıtları muğlak değildir. Hitler ve Nazi Partisi kendilerine muhalefet eden herkesi soykırıma uğratmıştır. Bulabildikleri her Yahudiyi öldürmek için ince planlar yapmış ve uygulamışlardır. Yahudi soykırımını 1915 Ermeni olayları ile bir tutmak Holokost’un anısının manevi gücünü aşındırmaktır. Soykırım terimini 1915 olaylarına yakıştırmak bu

kavramı gerçek anlamından yoksun kılmaktır. Soykırım terimi bu itibarla münhasıran bu kavrama uyanlar için kullanılmalıdır. Ermeni faciasının kurbanları savaş sonucu ıstırap çeken Boer’ler, Vietnamlılar, Çinliler ve Ruslar gibi milyonlarca insana benzemektedir. Facia yaşayan bu insanlar tarihçilerce kurban diye nitelendirilmektedir, ve bu doğrudur. Ancak Ermeniler soykırım kurbanı olmayıp aradaki farka dikkat edilmeli ve soykırım terimi ihtiyat ve ihtimamla kullanılmalıdır.

Başta Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa olmak üzere birçok üst düzey Osmanlı komutanı ve Halep ve Konya Valisi Celal Bey ve Kütahya Mutasarrıfı Faik Ali Ozansoy gibi sivil yetkililer Ermeni kafilelerini nakil sırasında ve iskan mahallerinde himaye edip hayatta kalmalarını sağlamışlardır.¹⁹

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı askeri hiyerarşisinde, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’dan sonra, ikinci sırada gelen Cemal Paşa’nın Suriye ve Filistin’de Ermenilere bulunduğu örnek insanlık davranışları hiçbir Nazi generalince Yahudilere karşı asla gösterilmemiştir. Cemal Paşa’nın yaklaşık 150.000 Ermeninin canının kurtarılmasını sağlayan idari ve lojistik düzenlemelerine, 1914-1917’de Şam’daki ABD Konsolosluk Ajansı George Young, 1915-1916’da Dördüncü Ordu Erkanharp Reisi Miralay Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, von Kressenstein’in 1916-1917’deki halefi Miralay Ali Fuad Erden, 1916-1918’de Suriye’de eğitim faaliyetlerinde bulunan yazar ve gazeteci Halide Edib Adıvar, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’daki Alman Büyükelçiliğinde Enformasyon Bürosu Şefi olarak görev yapan Baron Max von Op-

(18) Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), ss. 99-100.

(19) Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman 1913-1919* (New York: George Doran Company, 1922), pp. 277-279, 301; idem, “Zur Frage der Greuel in Armenien: Eine Rechtfertigungsschrift,” *Franfurter Zeitung*, 3 September 1919, p. 1; Ömer Çakır, “Birlikte Yaşamak: Faik Ali Bey ve Kütahya Ermenileri,” Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Süleyman Demirci, *Hosgörü Toplumunda Ermeniler*, Cilt: 3, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007), ss. 475-488; Sarkis Seropyan, “Vicdanlı Türk Valisi Faik Ali Ozansoy,” *Toplumsal Tarih*, Cilt: 1, No. 23 (Kasım 1995), ss. 46-50.

penheim, aynı yıllarda İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Paul Graff Wolff-Metternich zur Gracht ve Halep'teki Alman Konsolosu Walter Rössler, 1916'da Fransız Journal gazetesinin Kafkasya'daki özel muhabiri Henry Barby, 1914-1916'da Filistin'deki İngiliz istihbarat ajanı Aaron Aaronsohn, Osmanlı İmparatorluğunda uzun yıllar ikamet eden Amerikalı misyonerler James Barton, Frederick Bliss, Elizabeth Webb ve M.W. Frearson, 1915-1918'de Halep'te vilayet sıhhiye memuru ve demiryolu istasyon görevlisi olarak çalışan Hagop Sarkissian ve 1915-1919'da Suriye'ye iskan edilen İstanbul'daki Ermenice günlük Jamanag gazetesinin yazı işleri müdürü Yervant Odian dahil, pek çok kişi tarafınca tanıklık edilmiştir.²⁰

Türk ailelerinin önemli bir kısmı sevkata tabi tutulan Ermeni komşularına çoğu defa yardımcı olmaya çalışmış ve bazan bunların çocuklarını evlatlık olarak almıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da böyle bir muamele Yahudiler için reva görülmemiştir.

Osmanlı hükümeti tehcir sırasında Ermenileri katleden veya onlara kötü davranan 1763 sivil ve askeri yöneticiyi Divani Harplerde yargılayıp idam dahil en ağır cezalara çarptırılmıştır. Nazi rejimiyse tam tersi hareketle Yahudileri koruyanları şiddetle tecziye etmiştir. Osmanlı hükümeti Birinci Dünya Savaşı sonunda çıkardığı özel yasa ve kararnamelerle Ermenilerin salimen evlerine dönmelerini amaçlamıştır.

Tehcirde Muafiyet

Osmanlı Meclisi Vükelasında hiç bir zaman, Nazilerin Yahudilere yaptıkları gibi, Ermenilerin yeryüzünden silinmesine dair bir plan ele alınıp görüşülmemiştir. Gerçekte, İstanbul, Aydın ve Halep vilayetlerindeki Ermeniler ile çeşitli meslek ve zenaat erbabı birçok Ermeni tehirden muaf tutulmuştur. İkinci grup arasında Osmanlı Demiryolları, Düyun-i Umumiye, Reji ve büyük yabancı bankalarda çalışanlar ile Osmanlı ordusunda-

ki askerler ve hekimlerin aile efradiyle beraber terzi, ayakkabıcı, nalbant, marangoz, mobilyacı, demirci, dokumacı, saraç, semerci ve tenekeci gibi kişiler yer almıştır. Ayrıca, Müslümanlığı seçen Ermeniler ile tehcirin ilk aşamasında Katolik ve Protestan Ermeniler de başka yerlere nakledilmemiştir. 1967-1982 yıllarında İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesinde arşivcilik ve genel sekreterlik yapan Ke-vork Pamukciyan'ın hesaplarına göre Birinci Dünya Savaşı sırasında ihtida suretiyle hayatlarını kurtaran Osmanlı Ermeni sayısı en az 100.000'dir. Nazi Almanyasındaki Yahudiler ise, ender vakalar dışında, topyekun tasfiye ile yüzyüze kalmıştır. Irkçı nefretin yol açtığı Holokost'ta, Berlin veya Münih Yahudilerinin soykırım dışında bırakılabileceğini tasavvur bile mümkün değildir.

Sonuç

ABD Temsilciler Meclisi üyesi Stephen Solarz 1985 yılında yaptığı bir konuşmada Holokost'un "her zaman ve her yerde kabul

(20) United States National Archives, College Park/Maryland (bundan böyle USNA denecektir), 867.4016/212-554. Djemal Pasha's Aid to the Armenian Exiles. Henry Morgenthau (Istanbul) to Robert Lansing (Department of State), 22 October 1915; Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal* (Berlin: Vorhut-Verlag, 1938), pp. 127-129, 132-137; Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), ss. 148-155; Halide Edib Adıvar, *Memoirs of Halide Edib* (Piscataway, New Jersey: Gorgias Press, 2004), pp. 389, 391, 406-407, 428; idem, *House with Wispéria: Memoirs of Halide Edib* (Charlottesville, Virginia: Leopold Press, 2003), pp. 321, 335-336; USNA, T-137/24/0766-69. 1867-1920 (T-137), Reel (24), Frame (0766-69). Max von Oppenheim (Damascus) to Theobald von Bethmann Hollweg (Berlin), 9 August 1915; Wolfgang Gust, ed., *Der Völkermord an den Armeniern 1915/16 Dokumente aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amts* (Springe: Zu Klampen, 2005), pp. 134-135, 271-277, 396-397, 418-419; "Resistance to Turkish Orders," *The Christian Science Monitor*, 17 August 1916, p. 3; "Rapport d'un habitant d'Athlit, région du mont Carmel (Syrie) sur les massacres d'Arméniens," in Arthur Beylerian, ed. and comp., *Les Grandes puissances, L'Empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises (1914-1918)*, (Paris: Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, 1983), pp. 286-290; Yair Auran, *The Banality of Indifference: Zionism and the Armenian Genocide* (New Brunswick: Transaction Publishers, 2003), pp. 377-378; James Barton, *Story of Near East Relief (1915-1930): An Interpretation* (New York: The Macmillan Company, 1930), p. 72; Frederick Bliss, "Djemal Pasha: A Portrait," *The Nineteenth Century and After*, Vol. 136, No. DX14 (December 1919), p. 1152; USNA, Inquiry Documents: Special Reports and Studies, 1917-1919, Document 819, Elizabeth Webb, "The Exiling of the Armenians, Adana District," 1 June 1918; James Kay Sutherland, *The Adventures of an Armenian Boy: An Autobiography and Historical Narrative Encompassing the Last Thirty Years of the Ottoman Empire* (Ann Arbor, Michigan: Ann Arbor Press, 1964), p. 146; Yervant Odian (trans. Ara Stepan Melkonian), *Accursed Years: My Exile and Return from Der Zor, 1914-1919* (London: Gomidas Institute, 2009).

edilmiş tarihi bir gerçek” olmasına rağmen Ermenilerin başlarına gelenin elan belirsizliğini koruduğunu ve sadece “hararetle tartışılan olaylar” niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Solarz, Holokost ve Ermeni tehciri arasında bariz farklar bulunduğunu ve Osmanlı hükümetinin Ermenileri imha niyetine dair bir kanıttan haberdar olmadığını kaydetmiştir.²¹ Keza Nobel Barış Ödüllü İsrail Dışişleri Bakanı Shimon Peres Ankara’ya vaki resmi ziyareti sırasında Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı 10 Nisan 2001 tarihli açıklamada, “Holokost ile Ermeni tehciri arasında benzerlik kuran iddiaları reddediyoruz. Holokost’a benzer bir olay vuku bulmamıştır. Ermenilerin başına gelen facia olup soykırım değildir. Ermeni iddiaları karşısında bir tutum alınacaksa, tarihi gerçeklerin tahrif edilmemesine dikkat edilmelidir” demiştir.²² İsrail Dışişleri Bakanı bu şekilde Holokost’un emsalsiz bir olay olduğu görüşünü dile getirmiştir. Peres bütün baskılara rağmen sözlerinden geri dönmemiştir. Bu iki fenomen çok farklı iki deneyimdi. Adıgeçen, kuşkusuz meseleyi en iyi anlayacak konumdaydı. Ayrıca, İsrail’in Gürcistan ve Ermenistan’daki Büyükelçisi Rivka Cohen 5 Şubat 2002 tarihinde Erivan’da düzenlediği basın toplantısında 1915’teki Er-

meni kayıplarını soykırım yerine facia olarak nitelemiş ve meselenin tarihçilerce iyi araştırılması gerektiğini söylemiştir. Cohen, “bütün bir milleti yoketmek amacıyla planlandığı ve hedeflendiği için Holokost emsalsiz bir fenomendi. Halihazırda hiç bir olay Holokost ile kıyaslanamaz” diyerek Holokost’u Ermeni tehcirinden soyutlamıştır.²³

1915-1916 yıllarında Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilerle ilgili vuku bulan olaylarla 1939-1945 döneminde Almanya ve Doğu Avrupa’daki Yahudilerin imhası arasında niyet ve saik itibariyle hiç bir benzerlik bulunmamaktadır. 1915-1916’taki olaylar 1939-1945’tekilerle aynı tarihi ve kavramsal çerçeveye oturtulamaz ve Hitler’in ‘Nihai Çözüm’ vahşetiyle kıyaslanamaz. Osmanlı hükümeti Ermenilerin imhasını emretmemiş veya tasarlamamıştır; yapılan hareket Ermenilerin düşmana yardımcı oldukları ve sivil halka saldırdıkları yörelerden uzaklaştırılmaları olmuştur.

- (21) Congressional Record, House of Representatives, Proceedings and Debates of the 99th Congress, First Session, Vol. 131-Part 26, 11 December 1985 to 17 December 1985, pp. 36157-36158.
- (22) “Peres: Armenian Allegations Are Meaningless,” *Turkish Daily News*, 10 April 2001, p. 1.
- (23) “Israel Thinks It Is Highly Important to Develop Links with Armenia,” Armenian News Network, Groong, 8 February 2002, p. 1; “Armenia Files Complaint with Israel over Comments on Genocide,” Associated Press, 16 February 2002, p. 1.